

“DESPOTE ÉCLAIRÉ” DEN CAHİL HOCAYA: AYDIN VE ENTELEKTÜEL ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

From “Despote Éclairé” to the Ignorant Schoolmaster: Thoughts on the Luminary and the Intellectual

Yağmur DÖNMEZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, yagmur.donmez@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0600-0541

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi:

24.03.2024

Kabul Tarihi:

24.04.2024

Anahtar Kelimeler:

Aydın, Entelektüel,
Organik Aydın, Spesifik
Entelektüel, Rancière

Benzerlik Oranı:

Ithenticate: %13

ÖZ

Bilimsel Devrim ve Aydınlanma ile evrensel bilginin taşıyıcısı ve aktarıcısı olan aydın ön plana çıkmıştır. Aydın bu misyonu ile politikleşmiş ve kitleleri dönüştürme görevini üstlenmiştir. A. Gramsci, aydının evrensel bilginin taşıyıcısı olduğu kabulüne eleştirel yaklaşır ve “organik aydın” kavramsallaştırması ile aydının sınıfsal boyutunun altını çizer. M. Foucault ise, aydının bilgisinin evrenselliğini sorgular ve entelektüelin spesifikliğine odaklanır. Aydın kendisini kitlelerden ayırıştırmasının zeminini ortadan kaldıracak ve bu bağlamda “cahilliği” öne çıkaracak düşünür ise J. Rancière’dir.

Received Date:

24.03.2024

Acceptance Date:

24.04.2024

Keywords:

Luminary, Intellectual,
Organic Intellectual,
Specific Intellectual,
Rancière

Similarity Rate:

Ithenticate: %13

ABSTRACT

With the Scientific Revolution and the Enlightenment, the luminary, the bearer and transmitter of universal knowledge, came to the fore. With this mission, the luminary became politicized and took on the task of transforming the masses. A. Gramsci is critical of the assumption that the luminary is the bearer of universal knowledge and underlines the class dimension of the intellectual with his "organic intellectual" conceptualization. M. Foucault, on the other hand, questions the universality of the luminary's knowledge and focuses on the specificity of the intellectual. The thinker who will eliminate the basis for the luminary to separate themselves from the masses and highlight "ignorance" in this context is J. Rancière.

Atıf / Citation: Dönmez, Y. (2024). “Despote Éclairé”den Cahil Hocaya: Aydın ve Entelektüel Üzerine Düşünceler. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 76-92.

1. GİRİŞ

Okuma-yazma becerisini ve bu becerinin sağladığı bilgiyi iktidar alanın bir parçası haline getiren tarım toplumu yöneticileri, kitleler ile kendi aralarındaki farkı kültür üzerinden inşa eder ve aşılabilir bir biçimde bu farkı abartır. Din adamları, idareciler, askerler gibi katmanlardan oluşan bu grubun, üstünlüğünü korumasına yardımcı olan ve aynı zamanda kitlelerle iletişimin zeminini oluşturan temel mekanizma ise dindir (Gellner,1992:34). Modernite ile birlikte, dinsel düşünüşün yerini bilimsel düşünceye bırakması, Bauman'ın ifadesiyle modern çağın "kendisini Aklın ve rasyonelliğin krallığı olarak" tanımlaması ekonomik ve siyasi devrimlerle birlikte düşünüldüğünde, yöneticilerin kültüründe ve kültüre dair farkın abartılması konularında ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir (Bauman, 2003:136; Abel, 2000). Aydınlanma çağına bakıldığında, geleneksel aydına benzer biçimde, eğitimleri ve hakikate dair bilgileri nedeniyle filozof, sanatçı ya da yazarlar kendilerini hâlâ kitlelerden ayırtmışlar fakat siyasi devrimle birlikte yönetime katılmaya başlayan kitlelerin eğitimi sorunu temel bir mesele haline gelmiştir (Yetiş, 2002a: 78-79; Gellner, 1992:86). Kitlelerin eğitilmesi, yöneten- yönetilen ilişkilerini değiştirse de yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldırmaz. Aydınlanma filozofları, bu bağlamda dönemin yükselen sınıfı olan burjuvazi ve siyasal iktidarla ilişki içindedir; bu nedenle de geleneksel aydına yakın bir konumda bulunurlar.

Bu çalışmada geleneksel aydın ve entelektüel tanımlarına karşı çıkan; Antonio Gramsci, Michel Foucault ve Jacques Rancière'nin aydın, entelektüel ve eğitim üzerine düşünceleri incelenecektir. Gramsci'nin aydın analizinin temeli, kişilerin ya da grupların toplumsal alandaki görece işlevlerine öncelik verilmesine dayanır (Yetiş, 2002a: 79). Aydınların diğer gruplardan farklılaşması zihinsel etkinlik üzerinden olamaz çünkü Gramsci'ye göre her insan –her ne kadar dereceleri farklı olsa da- zihinsel etkinlikte bulunur. Bu nedenle de aydın kavramı, toplumsal alandaki işlevi –eğitici, örgütleyici- ölçüt alınarak incelenmelidir. Foucault her ne kadar Gramsci'de olduğu gibi geleneksel aydın tanımlarına karşı çıksa da eğitim konusunda Gramsci'den ayrılır. Foucault, kitlelerin aydınlar tarafından eğitilmesi sürecinin sona erdiğini, aydınların böyle bir iddiada bulunamayacaklarını, bunu gerçekleştirmek istediklerinde ise başarısız olacaklarını söyler. Artan uzmanlaşmalar nedeniyle, aydınların toplumsal kesimler hakkındaki bilgisinin o kesimin üyelerine kıyasla kısmi olması bu başarısızlığın en temel nedenidir ve bu nedenle Foucault spesifik entelektüel kavramını kullanır. Rancière eğitimin dinamiklerine, bilginin aktarım biçimlerine ve siyasal olan ile ilişkisine odaklanarak, aydın olarak kabul edilen hocanın bilgiyi aktarma ve açıklama işlevini ortadan kaldırır.

2. AYDINLANMA ve “DESPOTE ÉCLAIRÉ”

“Doğa ve doğanın yasaları gecede saklı” dedi tanrı,

“bırak Newton olsun dedi ve her şey ışık doldu”

A. Pope

Moderniteye geçişin kırılma anı ya da anları tespit edilecekse, kuşkusuz ki işaretlenecek temel uğraklardan biri bilimsel devrim ve Newton'dır. Bu uğrak, insanlığın tamamına sirayet etmemekle birlikte, doğrudan Tanrı tarafından yönetilen, Tanrının istem ve görkemini yansıtan bir dünya tasavvurundan belirli bir yasası (fizik) ve mekaniği olan bu anlamda da kendisini düzenleyen bir dünya anlayışına kapı aralar (Abel, 2000: 97). Pope'un ışık metaforu, ışığın sadece fizik dünyaya vurmadığı toplumun yasalarını da aydınlatabileceği düşüncesini ortaya

koyan Aydınlatma Çağı düşünürleri, yazarları edebiyatçıları ve bilim insanları tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu ışıktan ilk nasiplenen kişiler olarak aydınlar, toplumu karanlıktan kurtarmak gibi bir ödev ile de karşı karşıya kalırlar (Ağaoğulları ve diğerleri, 2009: 238-240). Bu ödevi yerine getirebilmenin temel koşulu kuvvede her bireyde bulunduğu düşünülen, bu anlamda eşitleyen, aklın; eleştirel, bağımsız, etkin ve dönüştürücü bir biçimde kullanılmaya başlanmasıdır.¹ Bu bireysel akıl vurgusu, Fransız Aydınlanmacılarında evrensel bir büyük akla dönüşür (Cassirer, 2009: 6)². Dönemin filozoflarından Diderot'un ifadesiyle doğru düşünmek "erkeklerde pek az, kadınlarda çok nadir görülen" bir şeydir ve bu nedenle de kuvvede herkeste eşit olan aklın, fiile çıkıp çıkamayacağı, başka bir ifade ile halkın aydınlatılması meselesi ise tartışma konusudur (Diderot, 2013:27). D'Holbach gibi "Yıldızlar [ışık] gerçeğin yardımıyla yeryüzündeki insanlar arasına indirilebilir" diyen filozofların bulduğu en temel çözüm toplumun eğitimidir ve bu nedenle de çok sayıda pedagojik yapıt kaleme almışlardır. Filozoflar tarafından aydınlatılmış, monarşik bir siyasal iktidar tarafından gerçekleştirilecek bir toplum mühendisliği "halka rağmen halk için" kitleleri aydınlatılacaktır³. "Despote éclairé", "gerçeğin" topluma dayatılmasıyla adeta bir "özgürlük diktatörlüğü" tasavvur eder (Ağaoğulları ve diğerleri, 2009: 251-333).⁴ Aydın,

ışığını kendi dışında bulunduğunu gizlerken, ışığın nereden geldiğini, nasıl, ne zaman ve kimler tarafından yakıldığını problematik dışına atıp, söz konusu ışığın tarihselliğini ve münferitliğini de gizleyerek kendi kendisini zaman ötesi ve mekândan âri bir evrenselliğin taşıyıcısıymış gibi ortaya koyabiliyor (Cangızbay, 2002:12).

Böylelikle "despote éclairé" söz konusu olduğunda; belirli tarihselliğin, toplumsal koşulların, sınıfın, cinsiyetin ve coğrafyanın doğrularının, iyilerinin, güzellerinin tek gerçeklik ve evrensellik olarak ortaya konmuş olduğu söylenebilir.

Bir yanda kendi değerlerini topluma dayatan "despote éclairé", diğer tarafta "bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın aklını kullanmaya cesaret et" diyen Kant ve onunla birlikte aydınlanmanın parolası olan "Sapere Aude" (Kant, 1784). Buradaki gerilimin temel sebebi, özellikle burjuvazi ile yakın ilişki içinde bulunan filozofların, kendi aklını kullanacak başıboş kitlelerden korkuyor oluşudur (Ağaoğulları ve diğerleri, 2009: 324). Eğitilmemiş kitlelerin "kendi"liğinden ya da aklından söz etmek mümkün değildir ve bu nedenle de aklın yoluna sokulmaları yani aydınlatılmaları gerekmektedir. Aydınlanmanın kendinden önceki toplumsal tahayyülden en büyük farkı herkesin kuvvede aklı olduğunu kabul etmesi, fakat herkesin bunu fiile çıkarma kapasitesinin farklı olduğunu ifade etmesidir. Bu durum, edim ve potansiyel arasındaki farka işaret eder; kitlelerin başkasının rehberliği olmadan aklını kullanmasının önüne geçecek zemini oluşturur ve kitlenin başına tekrar bir gözetici (vasi) diker. Halbuki Kant "kitlenin kendi kendisini" aydınlatmasının daha fazla olanak taşıdığını ve eğer yayılacaksa "bağımsız düşüncenin kişi için bir ödev olduğu anlayışı"nın yayılması gerektiğini ifade ediyordu. Aksi halde önceki durumdan kurtulan "kitleye yeni birer gem" vurulacaktı (Kant, 1784). Bununla birlikte

¹ Aydınlanma düşüncesinde evrensel gibi gösterilen birey kurgusu, feminist teori içinde belirli bir cinsiyeti referans aldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Donovan, 2014:21-73).

² Fransa, İngiltere ve Almanya'da aydınlanma farklı seyirler takip etmiştir. Bu nedenle de tek bir aydınlanmadan söz edilmemektedir (Özlem, 1995: 210; Duman, 210: 45-87).

³ Ağaoğulları'nın deyişiyle aydınlanma bir düşünceler yumağıdır. Bunun temel nedeni hem filozofların dönemin temel meselelerine dair farklı fikirleri ortaya koyması hem de önceden ifade ettikleri fikirlerini deneyimleri sonucunda değiştirebilmeleridir. Bu durumu, aydınlanmaya damgasını vuran "dogmatizm" karşıtlığı, eleştirelilik ve deney-gözleme dayalı bilgi boyutlarıyla birlikte düşünebiliriz.

⁴ Modernleşme hedefi doğrultusunda, Türkiye örneği için de Fransız Aydınlanması'na benzer bir "otoriter, köktenci, üstenci ve bürokratik" niteliği olan güçlü bir damardan söz edilebilir (Özlem, 1995: 210).

Kant, düşüncenin bağımsızlaşmasının sadece belirli bir alana özgü olduğunu ifade eder: aklın kamusal kullanımı. Tikel amaçlar olarak işaret ettiği kamu görevliliği, vergi ödeme, askerlik gibi toplumda bir işlevi yerine getirme rollerini aklın özel kullanımı olarak nitelendirir ve buranın itaat alanı olduğunun altını çizerek. İtaat ve bağımsızlık arasındaki gerilimli ilişkiyi düzenleyecek olan ise “siyasal ilkenin evrensel akılla uyumlu olması koşuluyla” bir tür rasyonel despotizmdir. (Foucault, 2000:178-179).

Aydınlanma düşüncesine sirayet eden özgürlük- itaat geriliminin iki boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki aydınların burjuvazi ile olan ilişkisi ve bu bağlamda diğer sınıfların tahayyüllerinden duydukları tedirginlik, diğer bir neden ise düşüncenin aktarımının bir despotizm ve siyasal iktidar ile malul olmasıdır.” Sayılan boyutlardan ilkinin ortadan kaldırmaya ve bu bağlamda “kitlelerin” düşüncesini ortaya koymaya yönelik önemli girişimlerden biri Antonio Gramsci tarafından gerçekleştirilmiştir. Gramsci, bilginin evrenselliği yerine sınıfsallığının altını çizerek organik aydın kavramsallaştırmasıyla proletaryanın kendi aydınlarını ortaya çıkarması düşüncesini öne sürmüştür.

3. GRAMSCİ VE AYDIN

Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri’nde, Fransız Aydınlanması ve Ansiklopedi eserini “büyük bir halk reformu” olarak değerlendirir. Ona göre bu reform, köylülere değin uzanarak, Fransız halkının yaşamında, ahlak ve düşünce alanında ciddi bir değişimin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gramsci, 2014a: 107-108). İtalya örneği de benzer bir biçimde aydınların belli koşullar altında ne derece etkili olabildiklerini ortaya koymaktadır. İtalya’nın birleşmesinde solcu Eylem Partisi (Action Party) kritik bir rol oynamış fakat İtalyan devletinin kuruluşundan sonra, İlimliler (Moderates) devleti yöneten siyasi parti konumuna gelmiştir. Gramsci’ye göre İlimliler bu konumlarını, İtalyan sivil toplumunu yönlendirerek elde etmişlerdir. İlimliler, temsilcisi oldukları sınıflarla ilişkilerinin organik niteliği sebebiyle güçlü bir aydın grubudur ve başlangıçta devleti yönetmemelerine karşın, toplumu yönlendirebilmişlerdir (Crehan, 2006:202; Gramsci 2011:171). Bu doğrultuda Gramsci, devlet organlarının seçimle belirlenmesinde ölçülenin seçmenlerin iradelerinin olmadığını, asıl ölçülenin birkaç kişinin, etkin bir azınlığın, seçkinlerin ve öncülerin nüfuzu, yayılma ve ikna kapasitesi olduğunu söylemiştir (Gramsci, 1992:192). Temel mesele yönetici sınıfın, yönetilen sınıfın oydışmasını nasıl sağladığını bu doğrultuda da aydının toplumsal işlevini anlamaktır. Bu anlaşıldıktan sonra, yönetilenler eski düzeni nasıl ortadan kaldıracaklarına ve nasıl yeni evrensel bir özgürlük elde edebileceklerine dair yöntemi belirleyebileceklerdir (Fiori, 2014 :277).

3.1.Aydının İşlevi

Gramsci’nin çözümlemelerinde hemen hemen tüm kavramları kapsayan bir şema çizilmek istense bu şemanın iskeletini oluşturacak olan kavram “tarihsel blok”tur. Bu kavram, Marksizm içindeki yapı-üstyapı ilişkisine ya da başka bir ifade ile ekonomizm- idealizm tartışmasına bir müdahale olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel blok kavramı ile Gramsci, yapı ve üst-yapılar arasında organik olduğunu tasavvur ettiği ilişkiyi inceler. Üretim tarzı ile siyasal ve toplumsal hayat arasındaki organik ilişkiyi üst-yapı düzeyinde aydınlar inşa eder (Gramsci, 2014a: 75; Portelli, 1982: 4-5). Bir tarihsel bloğun sürdürülmesi, zorlamanın rızadan daha fazla uygulanmadığı, zor ve rıza birleşimi olan hegemonyanın tesisine ve devamına bağlıdır (Gramsci, 2011:193). Üstyapısal bütünlüğü yöneten, yapı ile üstyapıyı kaynaştıran ise yönetici sınıfa organik olarak bağlı toplumsal bir tabaka olan aydınlardır. Aydınlar, egemen sınıfın hegemonyasını geliştirir ve

yönetirler. Bu nedenle aydınlar tarihsel bloğun özsel öğelerinden birini oluştururlar (Portelli, 1982:123-124).

Portelli, Gramsci ve Tarihsel Blok isimli kitabında aydınların tarihsel blok içerisindeki işlevlerini üçe ayırır:

- Aydınla temsil ettiği grup arasındaki organik bağ ve aydının üstyapı içerisindeki işlevi;
- Tarihsel bloğun aydınlarıyla eski hegemonik sistemin aydınları (geleneksel aydınlar) arasındaki ilişkiler
- Tarihsel blok içerisinde “entelektüel blok”un iç örgütlenmesi (Portelli, 1982:98).

3.1.1. Organik Aydın ve Üst Yapı

Gramsci'nin yapı ile üstü yapı arasında kurduğu organik bağ, aydınla temsil ettiği grup arasındaki ilişkide de görülmektedir. Aydınlar, diğer sınıflardan bağımsız, onların üzerinde bir grup oluşturamazlar; aksine özellikle ekonomik alandaki temel sınıfların içinde, entelektüel işlevin uygulanması amacıyla, sınıflarla sıkı ilişkileri olan uzmanlaşmış aydın grupları oluşur. Böylelikle aydınlar içinden çıktıkları ve/veya ittifak kurdukları sınıflara bağlı olmakla birlikte aynı zamanda onları eğitir, örgütler ve hegemonyalarını kuracak bir üst yapı oluştururlar. Aydın ve yapı arasındaki bu organik bağ diyalektik bir bağlıdır. Ekonomik alanda temel bir konumda bulunmayan alt sınıf aydınlarının “sınıf bilinci” ve içinden çıktıkları sınıfla aralarındaki bağ, egemen sınıfın aydınlarının egemen sınıfla kurdukları bağ kadar güçlü olmayabilir. Bu durumda egemen sınıfın yöneticileri bu aydınları, Kilise ve İtalyan köylüleri örneğinde olduğu gibi, egemen sınıfla bütünleştirmeye çalışacaklardır (Portelli, 1982: 98-100; Crehan, 2006: 208).

Üst-yapı içerisinde aydınlar; halkın, egemen sınıfın üretim tarzındaki işlevini onaylaması ve bu sınıfla uzlaşması ile toplumda etkin ama “uzlaşma”yı kabul etmeyen gruplara karşı zor aygıtının kullanılmasında başka bir ifadeyle hegemonyanın işleyişinde rol oynarlar (Gramsci, 2014b: 220). Aydınlar bu onay ve uzlaşmayı sağlayabilmek için egemen sınıfın, ona kendi rolünü veren ideolojisini oluşturur ve bu ideolojiyi toplumsal yapının tamamına yayılan bir “dünya görüşü” haline getirirler. Aydınlar; öğretim sistemi, partiler ve sendikalar gibi sivil toplum örgütleri ve kitle iletişim araçları yoluyla egemen sınıfın “ideolojik yapı”sını sürekli canlı tutar ve biçimlendirir. Bürokrasi ve ordu gibi devlet aygıtlarında görev alan aydınlar ise “uzlaşma”yı kabul etmeyen gruplara karşı hareket ederler. Bir sınıfın hegemonyasından, ancak rıza ve zorlama uygulayan aydınlar tabakasının varlığından sonra söz edilebilir (Portelli, 1982: 103).

3.1.2. Eski Hegemonik Sistemin Aydınları: Geleneksel Aydınlar

Gramsci, Hapishane Defterleri'nde aydınları organik ve geleneksel aydın olmak üzere iki kategoride toplar. Organik aydınlar, belli bir sınıfla köklü veya yapısal ilişkileri olan aydınlardır (Crehan, 2006:199).

Ekonomik üretim dünyasında, temel bir görevin doğuş alanında ortaya çıkan her toplumsal takım, kendisiyle birlikte, organik olarak, bir ya da birkaç aydın katı yaratır. Bu aydın katları, toplumsal takıma, yalnız ekonomik alanda değil, politika ve toplum alanlarında da, türdeşliğini ve görev bilincini verir (Gramsci, 1967:17).

Geleneksel aydınlar ise, bir önceki egemen sınıfın organik aydınlarıdır fakat bağlı buldukları sınıfın konumunu yitirmesiyle zayıflamışlardır. Gramsci'nin geleneksel aydınlara verdiği örnek kilise adamlarıdır. Bu aydınlar, feodal yapı içinde kendilerine ait ayrıcalıklara sahip olmaları nedeniyle toprak aristokrasisine organik olarak bağlıydı ve feodal yapının sürdürülmesini sağlayan dinsel ideolojinin yeniden üretiminde uzun bir tarihsel dönem boyunca tekel konumundaydı. Sözü edilen dönem düşünüldüğünde; eğitim, hayırseverlik, bilim, felsefe gibi hizmetler de bu geleneksel aydınlar tarafından veriliyordu (Gramsci, 1967: 19-20).

Yeni bir tarihsel bloğun ortaya çıkmasıyla birlikte doğan aydınlar, kendilerini eski tarihsel bloğun aydınlarının devamı olarak olumlayamazlar, çünkü eski aydınlar onların savaştıkları eski toplumun mimarlarıdır. Bu nedenle de yeni aydınlar, geleneksel aydınlara devletle ekonomi arasındaki üst-yapıya ait ara kurumlar sistemi olan sivil toplumun denetimini ele geçirmek için karşı koyarlar. Yeni tarihsel bloğun hegemonyasını kurabilmesi için geleneksel aydınları soğurması ya da ortadan kaldırması gerekmektedir. Geleneksel aydınları, eski politik toplumu yöneten ve örgütlenmemiş geleneksel aydın olarak iki gruba ayırdığımızda, eski politik toplumu yöneten aydınlar zorlama ya da yasal “temizlik” yöntemiyle ortadan kaldırılırlar. Diğer aydınlar da örgütlenemedikleri için yeni yönetici sınıfın seçkinleri, kendiliğinden bu aydınlar üzerinde güçlü bir çekicilik gösterir ve böylelikle de bu aydın kesimi yeni aydınlar tarafından soğurulurlar. (Portelli, 1982:106-110; Anderson, 1988:61).

3.1.3. “Entelektüel Blok”un İç Örgütlenmesi

Gramsci'de devlet, “zorlayıcı bir güce bürünmüş hegemonya” başka bir pasajdaki ifadesi ile egemen sınıfın hâkimiyetini meşrulaştırmak ve sürdürmekle kalmayıp, yönettiği kişilerin aktif rızasını kazanmayı başardığı pratik ve teorik etkinlikleri kapsayan kuruluşlar bütünüdür (Gramsci, 2014a: 355; Gramsci, 1992: 244). Devlet, egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket ederek, organik aydınlarla geleneksel aydınların kaynaştırılması görevini üstlenir. Politik toplumda faaliyet gösteremeyen bağımlı sınıflar, karşı hegemonya⁵ için aydınların örgütlenmesi işlevini ancak sivil toplumda gerçekleştirebilirler. Sivil toplum içerisinde aydınların örgütlenmesine ve homojenleşmesine katkı sağlayan en önemli araç, Gramsci'nin “Modern Prens” olarak adlandırdığı siyasal partidir (Yetiş, 2002b: 243).

Gramsci; alt sınıfları temsil edecek, onlara egemen sınıfın aydınlarıyla siyasal ve ideolojik açıdan mücadele etme ve var olan hegemonik sistemi ortadan kaldırma olanağı sağlayacak olan siyasal partinin örnek alması gereken yapının militer örgüt olduğunu savunur. Militer biçimde yapılaşan bu parti içinde üç katman bulunur. Aşağı katmanda; orta, sıradan, partiye yaratma ve yüksek örgüt yeteneği değil, ama disiplinlerini ve bağlılıklarıyla katkı sunan insanlar yani militanlar yığını bulunur. İkinci katmanda, manevi ve entelektüel temasla birini öbürüyle ilişkiye geçirecek, tabanla yukarı arasında bir bağ kuran aracı öge bulunur. Parti içinde militanları bir merkeze bağlayan, eğiten ve örgütleyen bu aracı ögedir. Bu öge tabanın örgütleyicisi ve gelecekteki yöneticilerin kaynağı olduğu için Gramsci açısından özsel bir öneme sahiptir. Üçüncü katmanı ise yöneticiler ve büyük aydınlar oluşturur (Portelli, 1982: 118-119; Gramsci, 2014a: 263-264).

Siyasal partinin, biri bazı sınıflar özelinde diğeri ise tüm sınıfları kapsayan iki işlevi bulunmaktadır. Siyasal parti, bazı sınıflar için organik aydınlarını teknik alanda değil doğrudan doğruya siyaset ve felsefe alanında oluşturma biçimiyken; bütün sınıflar için egemen olan sınıfın

⁵ “Karşı hegemonya, ‘organik’ entelektüellerin yardımıyla proletarya hegemonya kurduğunda ve bir proletarya sosyalist devleti kurarak toplum karşısındaki üstünlüğünü kullandığında ortaya çıkar” (Berberoglu, 2009:86).

sivil toplumda kendi organik aydınları ile geleneksel aydınlarını bir araya getiren düzenektir. Siyasal parti, egemen olan sınıfın öğelerini nitelikli aydınlar durumuna getirinceye kadar işlevini sürdürmeye devam eder. Bu anlamda parti, kitlelerin duygu ve düşüncelerini parti programıyla uyumlu hale getiren, yönetici, örgütleyici ve eğitici bir işlev görmelidir (Gramsci, 1986: 322-323; 1998:46). Bu eğitimde amaç

herkeste belli bir gelişme düzeyinde var olan entelektüel etkinliğin, kassal sinirsel çabayla olan ilişkisini yeni bir denge ereğiyle değiştirerek ve fiziksel ve toplumsal dünyayı durmadan yenileyen genel bir pratik etkinlik ögesi olarak kassal sinirsel çabanın da yeni ve bütünsel bir dünya görüşünün temeli durumuna gelmesini sağlayarak, eleştirel bir biçimde geliştir[mektir] (Gramsci, 1986: 315).

Gelişme süreci aydınlar ve kitle arasındaki diyalektiğe bağlıdır. Aydınlar tabakasının gelişimi ancak halk kitlelerinin buna katılması ile gerçekleşebilir. Bu şekilde “basit” halk kitleleri de daha üst bir kültür düzeyine yükselir ve aynı halk kitleleri eş zamanlı olarak az çok önemli insanlar ve gruplar yaratarak etki alanlarını uzmanlaşmış aydınlar tabakasına doğru genişletir (Gramsci, 1992: 334-335).

3.2. Entelektüel ve Aydın: Kapsam ve Sınırlar

Gramsci, kendilerini toplumsal sınıflardan bağımsız ve onların üzerinde düşünen aydın tasarımının ancak aydınların içine düştüğü bir yanılığa olabileceğinin dile getirir. Geleneksel aydınların, sahip oldukları geçmiş ve nitelikli bilinçleri nedeniyle “birlik ruhu” (esprit de corps) ile hareket edip kendilerini diğer toplumsal gruplardan ayırarak bu yanılığa düştüklerini belirtir (Gramsci, 1986: 267). Hatta özerk olduklarını iddia eden bu geleneksel aydınların, organik aydınlar tarafından soğurulması, tüm “entelektüel blok”un özerk olduğunu olumsuzlaması sonucunu yani daha büyük bir yanılığın doğurabilir (Portelli, 1982:111). Böylelikle bu yanılığa sahip aydınlar aynı şekilde görev aldıkları aygıtı –genellikle devlet- mutlak ve sınıflardan bağımsız bir kategori olarak sunacaklardır (Yetiş, 2002b:219).

Platon- Hegel çizgisinde geleneksel görünümünü bulan aydın tasarımının en önemli ölçütü aydınların gerçekleştirdiği zihinsel etkinliktir. Aydınlar genellikle kendilerini, kassal-sinirsel etkinliğe göre daha değerli buldukları bu ölçüt üzerinden kurar ve ayırıştırırlar. Bu doğrultuda üretim sürecinde kassal- sinirsel emeğini daha yoğun kullanan kesim, aydın kavramının açıklanmasında dışarıda tutulur. Aydınlar toplumun dışında ve “sıradan” insanların erişemeyeceği bir aşkınlık düzeyine yerleştirilir (Platon, 2010; Yetiş, 2002b:218). Gramsci, aydın kavramının kapsamının çok dar tutulmasını ve aydınların toplumun dışında ve üzerinde konumlandırılmasını eleştirir (Gramsci,1986: 256).

Tüm entelektüel etkinin dışlanabileceği hiçbir insan etkinliği yoktur, homo faber hiçbir zaman homo sapiens’den ayrılamaz. Her insan, en sonu, mesleği dışında herhangi bir entelektüel etkinlikte bulunur; bir ‘filozof’, bir sanatçı, bir beğeni adamıdır o; bir dünya görüşüne katılır, bilinçli bir ahlaksal davranış çizgisi vardır, dolayısıyla bir dünya görüşünün desteklenme ya da değiştirilmesine, yani yeni düşünce biçimlerine yol açmasına katkıda bulunur (Gramsci, 1986:315).

Böylelikle Gramsci, aydın kavramının temel ölçütü olan zihinsel etkinliğin zanaatla uğraşan tüm insanlarda bulunduğunu söyleyerek aydın kavramının kapsamını olabildiğince genişletir. Zihinsel etkinlik ölçütü olarak alındığında, bütün insanların entelektüel oldukları söylenebilir de bütün

insanlar toplumunda aydın işlevi göremezler (Gramsci, 1992: 9). Bu doğrultuda Gramsci, aydın kavramından entelektüele doğru bir köprü kurar. Bu köprü, bilginin içeriğini ve hedef kitlesini dönüştürür ancak bilgiye sahip olma ve onu aktarma biçimleri açısından aydınlanma ile bağını işaret etmeye devam eder. Bu bağlamda, aydını arkasında bırakan, aydının kitlelere söyleyeceği bir şey kalmadığını ve ancak spesifik alanlarda konuşabileceğini ifade eden düşünür spesifik entelektüel kavramsallaştırmasıyla Foucault olacaktır.

4. FOUCAULT VE ENTELEKTÜEL

4.1. “Başkaları için konuşmak utanç vericidir!”⁶

Michel Foucault, geleneksel anlamda aydının, “hâlâ hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati” söylediğini ifade eder. “Sol” aydın da “hakikat ile adaletten efendisi olma kapasitesini taşıyan biri olarak” konuşmuş ve hakikatin sözcülüğünü yapmıştır (Foucault, 2005: 32, 46). Her şeyin bilgisine sahip, bütünleştirici ve eğitici aydın tasarımı Foucault’ya göre artık işe yaramamaktadır. Kitleler artık bilinçlenmek için değil iktidarı kökünden yıkmaya ve zapt etme için mücadele etmelidirler. Bu doğrultuda entelektüel, insanları aydınlatmak için geri çekilmek yerine, iktidar için mücadele eden herkesle birlikte, onların yanında yer almalıdır (Foucault, 2005:32-33). Foucault’nun, entelektüel tasavvurunu bu aşamaya çekmesinin en temel nedenlerinden biri, feodaliteden moderniteye geçişte ya da başka bir ifadeyle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde kültürün, tabakalar arasında farkı/ayrımı ortaya koyan keskin sınır çizme işlevinin ortadan kalkmasıdır. Bu sınır okuma-yazma bilme/bilmeme üzerine inşa edilir. Tarım toplumunda asker, rahip, idareci vb. katmalardan oluşan yönetici sınıf okuryazar oluşuyla kendisini tarım üreticileri topluluğundan farklılaştırır ve bu durum da Gramsci’nin değindiği “toplumsal ve siyasi formlardaki en karmaşık değişimlerle bile kesintiye uğramamış tarihsel bir sürekliliği temsil eder gibi görünen” geleneksel aydın grubunu ortaya çıkarır (Gellner, 1992: 32-34; Gramsci, 2012: 219). Sanayi toplumu ise, yapısal olarak tarım toplumundan oldukça farklıdır. Yöneten- yönetilen ayrımının, okur-yazar olma ve buna bağlı bir kültür inşa etme üzerinden kurulması zemini ortadan kalkar. Bu durumun en temel sebebi, sanayi toplumunda eğitimin büyük ölçüde devlet eliyle verilmesi ve en azından belirli bir seviyeye kadar herkesi kapsamasıdır (Gellner, 1992: 73-76). Toplumun tamamının eğitilmesi, aydının sahip olduğu eğitim ayrıcalığının bir ölçüde zayıflamasına, bu bağlamda iktidar alanının daralmasına ve önceden yerine getirdiği işlevlerin bir kısmını yeni toplumsal kesimlere bırakmasına neden olmuş; bu durum da bilgi- iktidar ilişkilerinde büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Sevgili, 2005: 27).

Foucault’ya göre, kitleler artık bilmek için entelektüellere gereksinim duymazlar ve hatta bilme konusunda entelektüellerden daha yetkindirler. Bilme ve kendini ifade edebilme konusundaki bu yetkinliğin sınırı ise, onların söyleminin önüne geçen, onu geçersiz kılan ve yasaklayan iktidar sistemidir. Foucault’nun iktidar analizi söz konusu olduğunda, sadece yönetenlere ait ve yönetilenlerden koparılan bir şey olarak iktidar tahayyülü aşılmakta, iktidarın bir ikilikten ziyade toplumsal ağa nüfuz ederek eşitsiz ve hareketli ilişkiler içinde işlediği kavrayışına geçilmektedir (Foucault, 2007a:72-74). Bu bağlamda, “hakikatin ve söylemin sözcüsü olarak aydın” düşüncesi, iktidar sisteminin bir parçasını oluşturmaktadır. Foucault, entelektüelin rolünün, “daha çok iktidar

⁶ Gilles Deleuze 4 Mart 1972’de Foucault ile yaptığı söyleşide “Bence, hem kitaplarımızda hem de pratik bir alanda, temel bir şeyi bize ilk siz öğrettiniz: Başkaları için konuşmanın utanç verici bir şey olduğunu” ifadelerini kullanmıştır (Foucault, 2005: 34).

biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem aracı olduğu yerde mücadele etmek” olduğunu ifade eder (Foucault, 2005:32).

Entelektüel toplumsal konumu gereği üretim aygıtına bağlı olmadığından mücadeleyi işçiler vb. adına konuşarak ya da onları eğiterek gerçekleştiremez. İşçi zaten konumu gereği kendisiyle ilgili temel bilgiye doğrudan sahiptir. Entelektüel, enformasyon aygıtına bağlı olduğundan o mücadelesini sesini duyurarak, gazetelerde yazarak, kendi bakış açısını sunarak gerçekleştirebilir. Entelektüel aynı zamanda eski enformasyon aygıtına da bağlı olduğundan, diğer insanların doğrudan sahip olmadıkları, arşiv, yazma eserler vb. bilgi kaynaklarını kullanma olanağı ve becerisine sahiptir.

Demek ki entelektüelin rolü işçinin bilincini oluşturmak değildir, çünkü bu bilinç vardır; ama rolü, bu bilincin, işçinin bu bilgisinin enformasyon sistemine girmesini, yayılmasını ve sonuç olarak olup bitenlerin bilincinde olmayan insanlara veya diğer işçilere yardım etmesini sağlamaktır (Foucault, 2005: 42-43).

4.2. Spesifik Entelektüel

Gramsci, kendisini tüm sınıfların üzerinde evrenselin taşıyıcısı olarak kuran geleneksel ve idealist aydınlar karşı belli bir sınıfın içinden çıkan, onun temsilcisi ve sözcüsü olan organik aydını koymuştu. Foucault'nun analizi Gramsci'den farklı olarak sınıf kavramını merkeze almaz fakat o da “evrensel” entelektüelin karşısına “spesifik” entelektüeli koyar. Entelektüeller; uzun zamandır “evrensel”, “örnek alınacak”, “herkes için adil ve doğru olanın kipliğinde” değil; spesifik sektörlerde çalışmaktadırlar. Üniversite, laboratuvar, hastane gibi kendi hayat ve çalışma koşullarının onları konumlandığı yerlerde çalışmak entelektüellere, gerçekleştirilen mücadelelerle ilgili çok daha doğrudan ve somut bir bilinç vermiştir (Foucault, 2005: 47).

Spesifik entelektüelin siyasal bir anlamı daha vardır: “Bu figür daha önceden birbirinden ayrı kalmış kategorilerin, bütünleşmelerini değilse bile eklemlemelerini olanaklı” kılmıştır. Önceleri entelektüelin temel ölçütü olan yazı ortadan kalkmış ve her bireyin siyasileşmesinin zeminini kendi spesifik etkinliği oluşturmaya başlamıştır. Böylelikle değişik bilgi biçimleri ve pratikler arasında yatay bağlar inşa etme imkânı ortaya çıkmıştır (Foucault, 2005: 47-48).

Spesifik entelektüelin ortaya çıkış tarihini Foucault, İkinci Dünya Savaşı sonrası olarak belirler. Evrensel entelektüelden spesifik entelektüele geçiş noktasını temsil eden entelektüel ise atom fizikçisidir. Atom fizikçisinin, bilimsel bilgi ve kurumlarla doğrudan ve yerel düzeydeki bağları, onun iktidar alanını genişletmiş; nükleer tehdidin dünyanın kaderine etki etmesi ise atom fizikçisinin söylemini, evrensel olanın söylemi haline getirmiştir.

Atom bilgini, bütün dünyayı ilgilendiren bir protestonun gölgesine sığınarak, bilgin düzenindeki kendi spesifik konumunu işin içine soktu. Böylece entelektüel, sanırım ilk defa olarak, ortaya koyduğu genel söylemi nedeniyle değil; kendi denetiminde tuttuğu bilgi sayesinde siyasi iktidarların peşine düştüğünü gördü (Foucault, 2005: 48).

Teknik-bilimsel gelişmelerle birlikte, spesifik entelektüel büyük önem kazanmış, bununla birlikte belli sorunlarla da yüz yüze gelmiştir. Bunlardan biri, spesifik entelektüellerin konjonktürel mücadeleler düzeyinde kalarak, belli sektörlerle sınırlı talepleri aşamama tehlikesidir. Bu yerel mücadelelerin; sendika, siyasi parti vb. tarafından yönlendirilme ihtimali ve bununla birlikte daha geniş çapta bir eylem planı ve bağlantının yokluğu bu mücadelelerinin sesinin kitlelere

duyurulmasının önünde bir engel oluşturabilir. Bu risklere rağmen Foucault, spesifik entelektüelin yerine getirdiği işlevden vazgeçilmemesi gerektiğini savunur. Spesifik entelektüel “evrensel değerlerin taşıyıcısı” değildir. Entelektüel spesifik bir konum işgal eden kişidir fakat bu konum aynı zamanda hakikat aygıtının genel işleyişi ile de bağlantılıdır. Foucault’ya göre hakikat, yukarıda değinilen toplumsal ağlara nüfuz eden iktidar sisteminin bir parçasıdır, iktidarın dışında değildir, politiktir ve bu nedenle de her toplumun kendine ait bir hakikat rejiminden söz edilebilir. Hakikat rejimi; doğrunun tescili, buna ilişkin metotlar ve yetkili kurumlar/makamlar ve bu doğruya bağlı söylemlerin yayılması, bu yayılmadan sorumlu kişilerin statülerin belirlenmesi yoluyla inşa edilir (Foucault, 2005: 50-51).

Hakikat rejimi içerisinde, entelektüelin üç bağlamda spesifik olmasından bahsedilebilir. Bunlardan ilki, içinden çıktığı ve ittifak halinde olduğu sınıftır ki Gramsci’nin organik aydın kavramsallaştırması bağlamında düşünülebilir. İkincisi, çalışma ve yaşam koşulları içinde direndiği ya da ittifak halinde olduğu ekonomik ve siyasi taleplerin ortaya çıkardığı bağlam ve son olarak hakikat siyasetinin bizatihi kendisinin spesifikliğidir. Foucault tam da bu son etken nedeniyle, entelektüelin konumun genel bir anlam kazanabileceğini; yerel, spesifik düzeyde yapılan mücadelenin kendi konumunun sınırlarını aşan etki ve sonuçlar doğurabileceğini söyler. Bu nedenle de ona göre, entelektüellerin siyasi sorunları artık “bilim/ideoloji” terimleriyle değil; “hakikat/iktidar” terimleriyle düşünülmelidir (Foucault, 2005: 49-52).

Spesifik entelektüel olarak akademisyenin rolü de hakikatin bilgisine sahip olduğu iddiasıyla kitlelere yapmaları gerekenleri öğütlemek, onların siyasi iradelerine şekil vermek değildir. Akademisyen ancak spesifik alanında yaptığı analizleri kullanarak, doğru kabul edilen önermeleri, sadece başkalarının değil kendisinin de düşünme biçimlerini, kurum ve kuralları gözden geçirir, inceler ve sorgular (Foucault, 2000: 92-95). Akademisyenliği yalnız bilgiyi üretme boyutuyla değil aktarma, bu bağlamda pedagojik boyutuyla birlikte düşündüğümüzde, iktidarı kötülükle nitelendirmeyen Foucault, “[b]elirli bir hakikat oyununda başkasından daha fazla bilgi sahibi olan, bu başkasına ne yapması gerektiğini anlatan, ona bir şeyler öğreten, bilgi aktaran, hüner ve becerilerini ileten” hocanın pratiğinde kötülük olmamakla birlikte, bu aktarım sürecinde dikkat edilmesi, kaçınılması ve önlenmesi gerekenin öğretmen keyfi ve faydasız bir otorite kullanarak öğrenciyi kendisine tabi kılması olduğunu ifade eder (Foucault, 2000:244).

18. yüzyılla değişen yönetim teknikleri ve disipline etme teknolojisi, eğitimde uygulanan yöntemleri hatta eğitimin amacını dönüştürmüştür. Eğitim bir taraftan kitleselleşirken diğer taraftan da denetleme, gözetleme gibi disipline edici iktidar tekniklerinin kullanılmasıyla bireyselleşmiştir. Sınavlar, not verme, hoca-öğrencinin sınıf içindeki konumu ve düzenleri bu bireyselleştirici teknolojinin içinde işlediği küçük fakat önemli tekniklerdir ve bu teknikler sadece zihinleri değil bedenleri de düzenlemektedir (Foucault, 2000:150-151). Foucault, odağını “bilgi”nin aktarılmasından ziyade sözü edilen tekniklere ayarlamış, Jacques Rancière ise eğitimci Joseph Jacotot’un deneyimini işaret ederek aktarmak ve açıklama pratiklerinin siyasetle olan ilişkisini analiz etmiştir.

5. RANCIÈRE VE CAHİL HOCA

Kassal/sinirsel – entelektüel etkinlik ayırımına karşı çıkan ve entelektüel etkinliğin tüm insani etkinliklere içkin olduğu görüşünü savunan Gramsci’ye benzer bir biçimde Jacques Rancière de entelektüel etkinliğin kapsamını genişletir. 19. yüzyılda Fransız işçilerinin; dernek kurma, gazete çıkarma ve sanatla ilgilenme gibi faaliyetleri dönemin “entelektüel” etkinlikleri arasında sayılabilir fakat burada işçilerin gerçekten kendilerine ait bir ses oluşturup oluşturamadıkları

tartışma konusudur çünkü Rancière’ye göre bu durum “başkasının dilini ve iradesini kendine mal etme” çabasıdır (Rancière, 2009: 258). Oysa emekçilerin özgürleşmesi onların,

ortak bir uzamda pekala herkesle iletişim içinde olduklarını kanıtlamaktır; yalnızca ihtiyaçtan, şikayetten ya da çılgıktan ibaret varlıklar olmadıklarını, akıl ve söylem varlıkları olduklarını, sebeplerin karşısına kendi sebeplerini koyabildiklerini ve eylemlerini bir kanıtlayıcı gibi inşa edebildiklerini kanıtlamaktır (Rancière, 2007: 58).

Rancière, bilginin amacı ve içeriği dışında aktarıma biçimlerinin kendisini sorunsallaştırmıştır. Yöneten- yönetilen ayrımını sürdürür bir biçimde, *eski yöntem* olarak nitelendirdiği süregiden eğitim ve aktarım biçimleri, bilgin ve cahil zihinler olarak bir ikilik varsayan pedagojik mit üzerine inşa edilir. Fransız edebiyatı okutmanı Joseph Jacotot’nun Leuven deneyimi, Rancière’ye eşitlik ve pedagojik ilişkilerdeki otoriter dinamikleri yeniden ele alma fırsatı tanır⁷. Jacotot’nun kendisinden ders almak isteyen fakat Fransızca bilmeyen öğrencilere, Hollandaca bilmeyen bir hoca olarak ders verme deneyimi bambaşka bir dünyanın kapılarını aralar. Jacotot, François Fénelon tarafından kaleme alınan Telemak’ın ikidilli baskısını öğrencilerine dağıtır ve onlardan çevirinin de yardımıyla Fransızca metni anlamalarını ister. Sonuç hocanın beklentilerinin çok ötesindedir: öğrencilere Fransızca dil bilgisine dair bir şey anlatmamış olmasına rağmen öğrenciler kendi kendilerine kelime ve çekim eklerini öğrenmişler ve zamanla öğrenciden ziyade bir yazar gibi yazmaya başlamışlardır. Hocanın aracılık etmediği diğer bir öğrenme deneyimi, bilindiği üzere, çocuğun anadili öğrenme sürecidir. Etraflarındaki insanlar, kendi aralarında ya da çocuklarla konuşurken çocuklar; duyarlar, taklit ederler, kendilerini düzeltirler. Hocanın dahil olmadığı bu süreç; ırk, cinsiyet ve sınıf farkı olmaksızın insan yavrularının en iyi öğrendikleri şeylerden biridir. Bu iki örnek, beraberinde şu soruyu getirir: “yazılı kelimelerin basılı zekâsı ile öğrencinin zekâsı arasında bağ kuran hocanın arabuluculuk zekâsı” bir zorunluluk mudur? (Rancière, 2014: 9-22).

Eğitim, geleneksel anlamda öğretmen/ aydın başka bir ifadeyle bilen özne ile doğru bilginin aktarılacağı öğrenci/ kitleler varsayımını kabul ettiği ölçüde özneleşmeyi değil eşitsizliği ve nesneleşmeyi beraberinde getirir. *Eski yöntem*, cahil öğrenciye bilgileri basitten karmaşığa doğru bir hat çerçevesinde aktarır ve açıklar. Jacotot, açıklamanın zorunluluğuna ve hocanın iktidarı ile ilişkisine özel bir önem atfeder. Açıklama edimi, “öğretilen konu ile öğrenecek özne arasındaki” mesafeye dolayısıyla bu mesafenin hangi sürede kat edileceğine karar vermeyi barındırır. Bahsi geçen mesafenin ne kadar sürede aşılacağı ya da aşıp aşılamayacağı pedagojik mitin ikilikleri üzerinden inşa edilen aşağı ve üstün zekâ ölçütlerine bağlıdır. Aşağı zekâ; “bilimsel” yöntemi kullanamaz ve bu nedenle rastgele hareket eder, gündelik ihtiyaçları ve alışkanlıkları düzeyinde kullandığı bilgileri teorik bir düzeye taşıyamaz. Halktan birinin ve küçük çocuğun zekâsı buraya konumlandırılır. Üstün zekâ ise, öğrenme sürecinde basitten karmaşığa doğru ilerleyerek “bilimsel” yönetimi kullanabilir, nedenlerin bilgisine sahip olabilir. Jacotot’nun Leuven deneyimi ve anadil öğrenme süreçleri “Bütün cümlelerin, dolayısıyla da onları üreten bütün zekâların” doğasının aynı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, zekâların hiyerarşik sınıflandırılması ve açıklama sürecine Jacotot, *aptallaştırmanın*⁸ temeli diyecektir. Çocuğa zekâların hiyerarşisi referans gösterilerek, kendisine açıklanmazsa anlayamayacağı açıklanır. Neden açıklamasız birçok şey öğrenmiş olmamıza rağmen bazı konularda açıklamaya ihtiyaç

⁷ Mayıs 1968’in Rancière’nin düşüncesine etkisi için “Jacques Rancière’de Entelektüelin İşlevinin Sorgulanması: “Cahil Hoca” Okulda” başlıklı çalışmaya bakılabilir (Ekinçi, 2020:6)

⁸ Burada aptallaştırmayı gerçekleştiren hocanın pejoratif bir tasvir yapılmaz aksine hoca, aydın ve işine bağlı olduğu ölçüde bu pedagojik mite sıkı sıkıya tutunacak, açıklamayı o kerte önemseyecektir (Rancière, 2014:15).

duyduğumuzu kabul ederiz? (Rancière, 2014: 11-23) Bunun cevabı siyasal olanda aranmalıdır. Aslında açıklamaya ihtiyaç duyan çocuk değil hiyerarşi mitinin kendisidir. Eşitsizlik bir ilk neden olmadığı, aksine belli koşulların sonucu ortaya çıktığı için sürekli olarak bir aklileştirme ve açıklama ihtiyacı içindedir: “aşağı olanlara neden aşağı olduklarını” açıklamak (Rancière, 2007: 88,100).

Bir cümleyi birine açıklarım, çünkü açıklamazsam anlamayacağını varsayarım. Bu demektir ki, eğer açıklamazsam anlamayacağını ona açıklarım. Kısaca, ona benim kadar zeki olmadığını ve bu yüzden onun olduğu yerde benim de olduğum yerde olmamızı hak ettiğimizi açıklarım. Toplumsal bağ, okullarda açıklama, meclislerde ve mahkemelerde ise ikna adıyla anılan bu bitmek bilmez rıza yaratma işlemi sayesinde tutar (Rancière, 2007: 100).

Gramsci'den hareketle her türlü “hegemonya” ilişkisi pedagojik bir ilişki olarak kabul edildiğinde, hoca-öğrenci ilişkisindeki bilgiyi aktarma süreci ile egemen sınıf ya da onun aydınları-kitleler arasındaki ilişkinin bağlantısı görülecektir (Gramsci, 2014a: 57-58). Rancière analizini, Gramsci'nin sınıf analizinin ötesine taşıyarak, kendisinden yüzyıllar önce yaşamış olan Etienne de La Boétie'ye *üstün aşağılar* olarak isimlendirdiği paradoks ile selam verir gibidir. La Boétie, tiranlığın bir, altı ya da altı yüz kişiden oluşmadığını, tüm topluma yayılan bir ağ olduğunu ifade etmişti. Bu ağla topluma yayılan şey ise hükmetme arzudur: insanlar başkalarına hükmedebilmek için kendilerine hükmedilmesini kabul ederler (Boétie, 1995: 58-60; Ağaoğulları ve Köker, 2008: 304). *Üstün aşağılar* paradoksunu Rancière şu soru ile açık etmeye çalışır: “düşünüre işçinin zekasını küçümseme olanağı veren, işçinin köylüyü, köylünün karısını, karısının komşunun karısını vb. küçümsemesinden başka nedir ki?” (Rancière, 2014:88). Bununla birlikte sayılan tüm ilişki biçimleri, ister bilgiyi aktarma isterse de kitlelere yerlerini öğretmek olsun, konuşan varlıkların eşitliğini öngörmek zorundadır.

ast, üstün emirlerini anlamıştır, çünkü ast aynı konuşan varlıklar topluluğunun ortağıdır ve böylelikle bu anlamda üst'ün eşitidir. Kısacası, toplumsal rütbelerin eşitsizliğinin ancak tam da konuşan varlıkların eşitliğinden ötürü işlediğini çıkarsayabiliriz (Rancière, 2005: 78).

“İnsanın öncelikle bir söz varlığı olması” ve buradan hareketle konuşan bir varlık olarak insanın diğerleriyle eşitliği⁹, eşitliğin varılacak, ulaşılabilecek bir sonuç değil aksine “salt bir ön varsayım” olarak kabul edilmesini gerektirir ve ancak bu ölçüde politik özneler ortaya çıkabilir (Rancière, 2007: 61,88; Rancière, 2005: 56-57; Soysal, 2009:106; Rancière, 2010: 83). Eşitliği varsayan bu politik özneleşme sürecinde artık, bir kimliğin diğerine benzemesi ya da bir sınıfın değerlerinin diğerlerine benimsetilmesinden söz edilemez çünkü “siyaset kendisini önceleyen hiçbir özne tarafından tanımlanamaz (Rancière, 2007:140). Özne ikisinin-arasında olmaklığıyla bir *in-between* 'dir.

birçok ad, statü ya da kimlik arasında; insanlık ile insalık-dışılık arasında, yurttaşlık ile yurttaşlığın inkarı arasında; alet kullanan insan statüsü ile konuşan ve düşünen varlık statüsü arasında (Rancière, 2007: 75).

⁹ İnsanın konuşan bir varlık olması hasebiyle diğer canlılardan ayrılması ve insanların eşitliği kabullerinden hareket eden Thomas Hobbes, Rancière'nin özgürleşmenin imkanını gördüğü yerde savaş, ölüm korkusu ve güvensizlikten başka bir şey bulamamıştır (Hobbes, 2007).

Sözü edilen *in-between* konumunu, hocalık söz konusunu olduğunda nasıl anlamak gerekir? Buradan hareketle söylenebilir ki hocalığın kendisini ortadan kaldırmak bir çözüm gibi görünmemektedir. Bu nedenle hoca ve öğrenci arasında bir konum bulunmalıdır. Hâlâ insan özellikle de çocuk eğer “iradesini kendi yoluna sokacak ve o yolda tutacak kadar güçlü değilse” bir hocaya ihtiyaç duyabilir. Fakat buradaki hoca artık, *eski yöntemin* açıklayan hocası değildir. *Eski Yöntemin* hocalığını tescilleyen irade ve zekâ birlikteliği birbirinden ayrılır. Kitabın zekâsı ile öğrencinin zekâsı baş başadır ve geriye kalan hocanın iradesi ile öğrencinin iradesidir. Hoca, kendisine atfedilen bilgi sahibi olma ve o bilgiyi olduğu gibi aktarma vasfını terk eder. Öğrenci artık bilen hocanın zekâsına tabi değildir, kendi zekâsı ile öğrenmenin yolunu tutar. Hocanın burada yaptığı şey öğrencinin “kapasitesini kuvveden fiile çıkarmaya” ikna etmek, öğrenciyi *aptallaşma* yerine özgürleşme konusunda teşvik etmektir (Rancière, 2014: 19-22). Bu bağlamda, hocalık artık kurumlarda yapılan bir pratik olmaktan çıkar. Hatta kurumların açıklamaya ihtiyaç duyması ve bu nedenle de *eski yöntemi* kullanması nedeniyle kurumlarda yapılmaması gereken bir pratiğe dönüşür. Zekâların eşitliği ilkesine uygun olarak özgürleşme iradesi gösteren herkes, bu yola girmemiş iradeleri yönlendirme kabiliyetine sahip olacaktır (Rancière, 2014: 102-105).

Aklın kuvveden fiile çıkması aydınlanma düşüncesinin de temel tartışmalarından biriydi. Fakat asıl çelişki de burada başlıyordu. Ne diyordu Rus köylüsü (mujik) için İvan Gonçarov’un hayat verdiği karakter Oblomov? “Okul için henüz erken değil mi? Okuryazarlık mujikler için zararlı bir şey; sen tut onu eğit, sonra kalkıp ekip biçmeyi bıraksın...” (Gonçarov, 2017:219) ya da Jacotot’un yönteminin olası sonuçlarından tedirgin olan asilzade ve akademi üyesi Dük de Lévis: “Zekaların eşit olduğu ilan edilirse, kadınlar kocalarına, yönetilenler yöneticilere nasıl itaat edecekler?” (Rancière, 2014: 89). Descartes’ın ünlü ilkesi, “Düşünüyorum, öylese varım” belirli bir metot çerçevesinde düşünmeyi öğütler fakat metodun kriterleri yöneten-yönetilen ikiliğine tabi olduğu ölçüde düşünmeyi beceremeyenler yok sayılır. Jacotot, bu düşüncüyü “İnsanım, öyleyse düşünüyorum”a dönüştürür ve böylelikle “düşünce düşünen tözün değil, *insanlığın* bir yüklemi” haline gelir (Descartes, 2007; Rancière, 2014:41-42).

6. SONUÇ

Geleneksel aydın tanımlarına karşı çıkan Gramsci, Foucault ve Rancière’nin; aydın-entelektüelin işlevi, sınıf temelli analiz ve yöntem konularında ayrıştıktıkları noktalar bulunmaktadır. Gramsci aydın kavramının zihinsel etkinlik üzerinden biçimlendirilmesine karşı çıkmış ve bu anlamda zihinsel etkinliğin her insanın gerçekleştirdiği bir etkinlik olduğunu söylemiştir. Herkesin farklı derecelerde de olsa zihinsel bir etkinlik gerçekleştirmesi, entelektüel kavramının kapsamını oldukça genişletse de işlev üzerinden tanımlanan aydın kavramı için bu kadar geniş bir kapsamdaki söz edilemez. Gramsci’de aydın, yöneten ve örgütlenme işlevlerini yerine getirmesi gereken kişidir. Proletarya eğitimsiz ve örgütlenmemiş bir yapıdadır, onu toparlayacak ve belli bir eğitim seviyesine getirecek olan ise aydınların da içinde bulunduğu siyasal partidir. Organik aydınlar ve bağlı oldukları işçi sınıfı, hedeflenen konuma geldikten sonraki aşama diğer sınıflar üzerinde kurulacak olan hegemonyadır. Bu nedenle Gramsci’de aydın hâlâ işçi sınıfına “sınıf bilincini taşıma” yükümlüğü nedeniyle bilinç aktarımını sürdürmektedir (McLaren, 2009: 116-117). Foucault, benzer biçimde, geleneksel aydına karşı çıkma ve entelektüelin işlevini öne çıkarmakla birlikte; işlevin içeriği konusunda Gramsci’den ayrılır (Foucault, 2007b: 48). Entelektüelin işlevi artık kitleler adına konuşmak ya da onları eğitmek değildir. Entelektüelin işlevi, sahip olduğu bilgiyi ve iletişim kanallarını kullanarak iktidar/ hakikat ilişkilerini ortaya çıkarmak ve bu iktidar ilişkilerinin nasıl işlediğini kitlelere duyurabilmektir. Rancière, bir şekilde aydınlanmış olan kişinin ışığını nasıl elde ettiğine, bilgi edinme süreçlerine odaklanır. Öğrenmenin özel bir yetenek gerektirmediğini, bunun sadece bazılarına ait bir meziyet olduğu

mitinin siyaset ile ilişkisini kurar ve eşitlik ilkesini bir ön varsayım olarak kabul eder. Bu bağlamda, zekâların eşitliği ilkesine uygun olarak özgürleşme iradesi gösteren herkes özgürleşmeye katkıda bulunabilir. Rancière; parti, ordu, okul vb. kurumlar içinde özgürleşmenin mümkün olmadığına dikkat çeker çünkü kurumlar eşitsizliğin sahnelenmesine ihtiyaç duyar. Rancière açısından, Gramsci'nin partiyi militer bir yapıda tasavvur etmesi bu bağlamda özgürleşmenin önünde bir engel olarak görülebilir.

Gramsci teorisini oluştururken, ekonomik altyapı ve buna karşılık gelen sınıflar üzerinden bir analiz yapar. Bu doğrultuda her organik aydın gruplarının arkasında belirli bir ekonomik sınıf vardır. Foucault, analizini ekonomik sınıflarla sınırlı tutmaz. Her toplumsal grup kendi spesifik entelektüelini oluşturabilir. Rancière'nin ise bir sınıf analizinden ziyade, sınıfsızlaştırmayı hedeflediği söylenebilir. Bu nedenle, sadece bir kesimin içine yerleşebileceği kimlik ve sınıf kategorilerinin kendilerini öncelikle ve bu anlamda eşitlik ilkesini geri planda bırakmasını reddeder. Politik özneleri *in-between* konumlandırmasının temel gerekçesi de burada aranmalıdır.

Son olarak kullanılan yöntem konusunda ise, Gramsci mücadelede egemen sınıfın kullandığı yöntemleri –hegemonya, uzlaşmaya yanaşmayan aydınların zorla bastırılması vb.- önerir. Bu ise Foucault açısından sadece iktidarın el değiştirmesi ve fakat mevcut iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinden başka bir anlam taşımaz¹⁰. Burada yapılması gereken mikro düzeyde iktidar-hakikat ilişkilerini ortaya çıkartarak, iktidarın kullandığı dili kullanmayarak, iktidar oyununun dışına çıkmaktır. İktidarın dilinin, mikro düzeydeki hakikat ilişkilerinde karşılığını bulduğu yerlerden biri hoca-öğrenci ilişkisidir (Foucault, 2000: 149-153). Rancière, bu ilişkinin inşasında hoca ve öğrencinin irade ve zekâsının karşılaştığını, öğrencinin ya da kitlelerin, iktidarın dilinin dışında bir dil inşa edebilmeleri için öğrenciyi hocanın zâkasına/ kitleleri ise aydının zekâsına tabi kılmadan, öğrenci ve hocanın özgürleşme iradesinde ortaklaştıkları bir eğitim biçiminin ve belki de tam anlamıyla “Sapere Aude”nin yolunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Abel, J. (2000). Modernite Nedir?, der. Mehmet Küçük, *Modernite versus Postmodernite*, çev. Nilgün Tural, Vadi Yayınları, Ankara, 95-108.
- Ağaoğulları, M. A., Çulha Zabcı F., Ergün R. (2009). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A., Köker L. (2008). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Anderson, P. (1988). *Antoio Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Bakunin, M. (2006). *Devlet ve Anarşi*, çev. Murat Uyrkulak, Agora Kitaplığı, İstanbul.

¹⁰ Mihail Bakunin de *Devlet ve Anarşi*'de proleter diktatörlük gerçekleştiğinde, “ bunlar eskiden işçi olabilirler, fakat halkın yöneticileri veya temsilcileri haline gelir gelmez işçilik bir tarafları kalmayacak, bütün işçilere devletin tepesinden bakmaya başlayacaklardır” demektedir (Bakunin,2006: 236).

- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berberoglu, B. (2009). *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, çev. Can Cemgil. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Boétie, E. (1995). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Cangızbay, K. (2002). *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Crehan, K. (2006). *Gramsci Kültür Antropoloji*, çev. Ümit Aydoğmuş, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Cassirer, E. (2009) *The Philosophy of The Enlightenment*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Diderot, D. (2013). *Rameau'nun Yeğeni*, çev. Adnan Cemgil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duman, F. (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke, Liberte*, Ankara.
- Ekinci, Ö. (2020). Jacques Ranciere'de Entelektüelin İşlevinin Sorgulanması: "Cahil Hoca" Okulda. *Asia Minor Studies*, 8(2), 543-554. <https://doi.org/10.17067/asm.643579>
- Fiori, G. (2014). *Antonio Gramsci*, çev. Kudret Emiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar*, haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasal İşlevi*, çev. I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2007a). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2007b). *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gelner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. B. Ersanlı Behar ve G. Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gonçarov, I. (2017). *Oblovov*, çev. Nuri Yıldırım, Yordam Kitap, İstanbul.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve Toplum*, çev. V. Günyol, E. Edgü ve B. Onaran, Çan Yayınları, İstanbul.

- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri*, çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (1992). *Selection From The Prison Notebooks*, ed. Q. Hoare & G.N. Smith, International Publishers, New York.
- Gramsci, A. (1998). *Komünist Partiye Doğru*, çev. C. A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane Defterleri Cilt I*, ed. J. A. Buttigieg, çev. Ekrem Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane Defterleri Cilt 2*, ed. J. A. Buttigieg, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2014a). *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2014b). *Hapishane Defterleri Cilt 4*, ed. J. A. Buttigieg, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (1784). “*Aydınlanma Nedir*” *Sorusuna Yanıt*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://web.itu.edu.tr/girayg/comprehensiv/docs/Kant%20-%20Aydınlanma%20Nedir.pdf, (Erişim Tarihi: 23.03.2024).
- McLaren, P. (2009). Muhalefetin Politikası , Giroux H.A. ve diğ., *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, İstanbul, s. 91-128.
- Özlem, D. (1995). Felsefe Geleneği ve Aydınımız, haz. Sabahattin Şen, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yayınları, Ankara, 205-215.
- Platon (2010). *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara.
- Rancière, J. (2005). *Uyuşmazlık Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, Aralık, İzmir.
- Rancière, J. (2009). *Filozof ve Yoksulları*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Rancière, J. (2007). *Siyasalın Kıyısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Rancière, J. (2010). Demokrasiye Karşı Demokrasiler, Haz. Eric Hazan, *Demokrasi Ne Alemde?* Metis Yayınları, İstanbul, s.81-86.
- Rancière, J. (2014). *Cahil Hoca*, çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.

- Sevgili, M. (2005). *Oğuz Atay ve Alev Alatlının Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.
- Soysal, Ö. (2009). Ranciere'in Politik Olanı Yeniden Düşünme Girişimi: Sınıfsızlaştırma Mücadelesi Olarak Sınıf Mücadelesi, *Toplum ve Bilim*, Sayı 116, 83-121.
- Yetiş, M. (2002a). Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model, *Praksis*, Sayı 8, 51-90.
- Yetiş, M. (2002b). Gramsci ve Aydınlar, *Mülkiye*, Cilt 26, Sayı 236, 217-245.